

Zaur BAĞIROV

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının Dövlət və
hüquq nəzəriyyəsi kafedrasının baş müəllimi,
polis polkovniki*

DOI: <https://doi.org/10.62130/CQDY4416>

BEYNƏLXALQ HÜQUQDA ZƏRƏRİN ÖDƏNİLMƏSİ FORMALARI

XÜLASƏ

Bu məqalədə dövlətlərin beynəlxalq-hüquqi məsuliyyəti ilə bağlı ən mühüm məsələlər - məsuliyyətin formaları və ziyanın ödənilməsi məsələləri müzakirə edilir. Həmçinin müəllif Ermənistanın işğalı nəticəsində Azərbaycana dəymiş ziyanın ödənilməsi ilə bağlı hüquqi aspektləri analiz edir.

Açar sözlər: ziyanın ödənilməsi, reparasiya, satisfaksiya, restitusya, kompensasiya

Beynəlxalq hüquq bütün dövlətlərdən müvafiq qaydalara riayət etməyi tələb edir. Bu, sadəcə seçim məsələsi deyil, beynəlxalq münasibətlərin hər bir subyektində təsbit olunmuş öhdəlikdir. Bu qaydaların pozulması avtomatik olaraq yaranmış qanunsuz vəziyyətə görə məsuliyyətə və vurulmuş zərərin ödənilməsi tələbinə səbəb olur. Bu kontekstdə Azərbaycan ərazilərinin təcavüzü və işğalına görə Ermənistan tərəfindən təzminat ödənilməsi məsələsi xüsusi diqqətə layiqdir ki, buna beynəlxalq hüquq normaları prizmasından baxmaq olar.

Zərərin ödənilməsi məsələsi uzun əsrlər boyu beynəlxalq münasibətlərin mühüm elementi olmuşdur. Bu əsasən iqtisadi və ticarət mübahisələrinə aiddir, burada bir dövlət digər dövlətin ərazisində ticarət nümayəndələrinə dəymiş zərərin ödənilməsinə tələb edirdi. Bununla belə, beynəlxalq hüququn inkişafı və müasir normaların müəyyən edilməsi ilə dövlətlərin zərərin ödənilməsi üzrə öhdəlikləri dövlətlərin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində yaranan təcavüz, hərbi işğal və dağıntı hallarını əhatə etməklə xeyli genişlənməmişdir.

Tarix dövlətlərin təzminat məsələsini hərbi müdaxilə və ya daxili işlərə qarışmaq üçün bəhanə kimi istifadə etməsinin bir çox nümunəsini bilir.

Məlum olduğu kimi, Ermənistanın Azərbayca-

na təcavüzü nəticəsində Azərbaycan əhalisinə, ərazisinə, iqtisadiyyatına və ekologiyasına, flora və faunasına böyük iqtisadi və mənəvi ziyan vurulmuşdur.

Bəzi məlumatlara görə, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü nəticəsində dəymiş maddi və mənəvi zərərin ümumi dəyəri ilkin və tam təsdiqlənməmiş məlumatlara görə, bu günə qədər yəni-dən hesablandıqda on milyardlarla ABŞ dolları təşkil edir.

Beləliklə, gəlin beynəlxalq hüquqa, yəni bu problemin həlli alətlərinə və üsullarına, onun oxşar məsələləri necə tənzimləməsinə müraciət edək. Belə ki, 2001-ci ildə BMT “Beynəlxalq hüquqa zidd hərəkətlərə görə dövlətlərin məsuliyyəti” maddələrinin layihəsini qəbul etdi. Layihənin maddələri nəzərə alınmış, əlavə olaraq qətnaməyə daxil edilmiş və “hökumətlərin gələcək qəbulu və ya digər müvafiq tədbirlərlə bağlı məsələyə xələl gətirmədən” tövsiyə edilmişdir [1].

Ermənistanın Azərbaycana qarşı dəymiş konkret maddi və mənəvi zərəre görə məsuliyyət daşımaması dəymiş ziyanın tam şəkildə ödənilməsinə ehtiyac yaradır. Beləliklə, beynəlxalq hüquqa görə, məsul dövlət qanunsuz davranışı nəticəsində dəymiş ziyanı tam şəkildə ödəməyə borcludur. Qeyd etmək lazımdır ki, zərərin tam ödənilməsi

öhdəliyi həm beynəlxalq hüquqa, həm də milli hüquq sistemlərinə xas olan ümumi prinsipdir. Beynəlxalq hüquqda bu prinsip XX əsrin əvvəllərində təsbit edilmişdir. 1928-ci ildə Daimi Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi Xarjuv fabriki işində belə qərara gəldi ki, beynəlxalq məsuliyyət prinsipi “beynəlxalq hüququn prinsipi və üstəlik, ümumi hüququn anlayışıdır ki, bununla da razılaşmanın pozulması nəticəsində vurulmuş zərərin ödənilməsi öhdəliyi yaradır” [2, s.29]. Və daha sonra: “təzminat, mümkün qədər, qanunsuz hərəkətin bütün nəticələrini aradan qaldırmalı və əməl edilməsəydi, ehtimal ki, mövcud olacaq vəziyyəti bərpa etməlidir”.

Müasir beynəlxalq hüquqa uyğun olaraq, dövlətin qanunsuz hərəkəti nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsi restitusiya, kompensasiya, satisfaksiya və reparasiya şəklində həyata keçirilə bilər.

Restitusiya. Məsuliyyət maddələrinə görə, restitusiya məsuliyyətli dövlətin cinayət baş verməmişdən əvvəl mövcud olan vəziyyəti bərpa etmək vəzifəsi deməkdir, çünki bu restitusiya maddi cəhətdən qeyri-mümkün deyildir və kompensasiya əvəzinə restitusiyadan əldə edilən fayda ilə tamamilə qeyri-mütənasib bir yük yaratmır.

Beynəlxalq doktrinada restitusiyanın iki forması fərqləndirilir: “birincisi, əvvəlki maddi vəziyyətin bərpasından ibarət olan natura şəklində restitusiya (restitutio in integrum). İkincisi, qeyri-maddi hüquqların bərpası olan restitusiya (restitutio in pristinum). Bura qanunsuz işğala son qoyulması, qanunvericilik, icra və məhkəmə aktlarının ləğvi və s. Restitusiya prioriteti beynəlxalq məhkəmə təcrübəsi ilə təsdiqlənir. Restitusiya maddi cəhətdən mümkün olmayan dərəcədə həyata keçirilir. Yəni bərpa qismən və kompensasiya ilə müşayiət oluna bilər.

Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə gəlicə, Ermənistanın qanunsuz əməli nəticəsində Azərbaycana dəymiş ziyanın bərpası şəklində ödənilməsi, əsasən, bütün işğal olunmuş Azərbaycan torpaqlarının geri qaytarılması deməkdir. Bəzən başqa formalarda bərpa etmək çətin və ya mümkün deyil olur. Məsələn, muzeyin dağıdılması və onun eksponatlarının itməsi halında onun bərpası faktiki olaraq qeyri-mümkün olur. Azərbaycan ərazilərinin işğal təxminən iyirmi il

bundan əvvəl həyata keçirildiyinə görə, bu proses zamanı zəbt olunmuş əmlakın (tarixi-mədəni dəyərə malik olan əşyalar istisna olmaqla) geri qaytarılması kompensasiya ilə əvəz edilməlidir.

Kompensasiya zərərin, o cümlədən itirilmiş mənfəətin ödənilməsidir.

“Dövlətlərin Məsuliyyəti haqqında” maddələrin 36-cı maddəsində qeyd olunduğu kimi, qanunsuz hərəkət edən dövlət öz qanunsuz hərəkətləri nəticəsində dəymiş zərərin əvəzini bərpa yolu ilə ödənilmədiyi dərəcədə ödəməyə borcludur. Təsdiq kimi Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsinin Qabcikovo-Nadmaroş işi [3, s.1] üzrə qərarını göstərmək olar. Məhkəmə qərara aldı ki, beynəlxalq hüququn müəyyən edilmiş qaydasına əsasən, zərər çəkmiş dövlət vurulmuş zərəərə görə beynəlxalq hüquqa zidd hərəkəti törətmiş dövlətdən təzminat almaq hüququna malikdir. Kompensasiya dəyən ziyanın tam ödənilməsinə nəzərdə tutur. Kompensasiya dövlətin özünə, onun vətəndaşlarına, vəzifəli şəxslərə və şirkətlərə dəymiş ziyana, habelə mənəvi zərəərə (məsələn, ailənin və dostların itkisi, ağrı, izzət, təhqir) məruz qalır. Kompensasiya hər hansı maliyyə baxımından qiymətləndirilə bilər zərəri, o cümlədən itirilmiş mənfəəti, müəyyən edilmiş dərəcədə kompensasiya etməlidir.

Satisfaksiya. Satisfaksiya beynəlxalq hüquq pozuntusu törətmiş dövlətin qeyri-maddi məsuliyyətinin əsas formasıdır. Əksər hallarda, qeyri-maddi (mənəvi) zərərin vurulması ilə əlaqədar, yəni digər dövlətin şərəf və ləyaqətinə toxunan hüquqazidd əməllərlə bağlı tətbiq olunur. Alimlər satisfaksiyanın iki növünü - adi və fəvqəladə növünü fərqləndirir.

Adi satisfaksiya, C.Braunliyə görə, “çox vaxt kümülatif xarakter daşıyan üç məqsəd güdür: üzr istəmək və ya bayrağa salam vermək və ya təzminat ödəmək yolu ilə törədilən əməlin qanunsuzluğunun başqa cür etirafı; təqsirkarların cəzalandırılması... və pozuntunun təkrarlanmasının qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməsi” [4, s.117].

Fəvqəladə satisfaksiya “beynəlxalq cinayət törətmiş dövlətin suverenliyinə və beynəlxalq hüquqi subyektlərinə müxtəlif növ sadə təminatdan kənara çıxan müvəqqəti məhdudiyətləri” hesab edilir [5, s.227]. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq

Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı satisfaksiya baş verə bilər! Azərbaycana qarşı təcavüz və onun torpaqlarının işğalı faktının tanınması, Xocalı soyqırım faktının tanınması və Azərbaycan xalqından rəsmi üzr istəməsi şəklində.

Reparasiya qanun pozuntusuna yol vermiş dövlət tərəfindən ödənilməli olan məbləğə ekvivalent pul məbləğlərinin ödənilməsi, malların tədarükü və ya xidmətlərin göstərilməsi yolu ilə qanun pozuntusuna məruz qalmış dövlətə dəymiş maddi zərərin ödənilməsidir. Beynəlxalq hüquq doktrinasında “reparasiya” termini maddi məsuliyyət forması kimi istifadə olunur [6, s.104].

Reparasiya bərpa ilə yanaşı, habelə maddi təzminatın natura şəklində ödənilməsi mümkün olmadığı hallarda tətbiq edilir.

Doktrina iki növ reparasiya konsepsiyasını irəli sürdü. Adı reparasiya dövlətin maddi zərər vurmasına görə təqsirkar dövlətin üzərinə qoyulan və vurulmuş zərərin pul və ya natura ekvivalentinin verilməsində təzahür edən maddi məsuliyyətinin formasıdır.

Fövqəladə reparasiya təqsirkar dövlət tərəfindən beynəlxalq cinayət törətdiyinə görə baş verir və onun maddi ehtiyatlarına sərəncam verilməsinin müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Maddi zərərin ödənilməsi ilə yanaşı, fəvqəladə reparasiyalara beynəlxalq cinayətin törədilməsinə şərait yaradan amilləri aradan qaldırmaq vəzifəsi qoyulur. “Müvafiq olaraq, onlar təzminat mənbələrini seçməkdə təqsirkar dövlətin müstəqilliyini məhdudlaşdırma bilirlər” [7, s.240].

Təzminat ilk dəfə Birinci Dünya müharibəsinin sonunda tətbiq edilmişdir. 1919-cu ildə Almaniya və müttəfiqlərinin məsuliyyətini tanıyan Versal müqaviləsi imzalandı və təzminat təxminən 100 min ton qızıl bərabər olan 269 milyard qızıl markası müəyyən edildi.

Bundan əlavə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı İraqa 1990-1991-ci illərdə Küveytin qanunsuz işğalı nəticəsində dəyən zərər və itkiləri kompensasiya etməyi tapşırıb. Məlum olduğu kimi, Küveyt İraqın Küveytə təcavüzü nəticəsində dəymiş maddi ziyanı görə ilkin olaraq 177 milyard dollar təzminat tələb etmişdi. İraqın Küveyti işğalına görə təzminat olaraq 52,4 milyard dollar məbləğində vəsait ödənilib ki, bunun 47,9 milyard dol-

ları bu günə qədər ödənilib. İraq ödənişləri 1991-ci ildə BMT Təhlükəsizlik Şurasına hesabat verən qurum kimi yaradılmış Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təzminat Komissiyası (UNCC) vasitəsilə həyata keçirir.

Biz Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb edilməsi mexanizmi ilə bağlı məsələ qaldırmaq istərdik. Erməni tərəfinin törətdiyi cinayətlər beynəlxalq cinayət sayılır və universal yurisdiksiyaya malikdir, bu isə o deməkdir ki, digər dövlətlər öz daxili qanunvericiliklərinə əsaslanaraq beynəlxalq cinayət törətmiş şəxsləri təqib edə və Azərbaycanda məhkəmə prosesləri apara bilərlər. Buna misal olaraq, Yuqoslaviyada və Ruandada insanlıq əleyhinə cinayətlər və hərbi cinayətlər törətmiş şəxslərin daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq mühakimə olunmasını göstərmək olar ki, bu da xüsusi olaraq universal yurisdiksiyaya əsaslanaraq son illərdə Danimarka, Almaniya və digər ölkələrdə praktiki olaraq tətbiq edilmişdir.

Ermənistanın beynəlxalq səviyyədə məsuliyyət daşımamasının başqa yolları da var. Belə bir qurum 1998-ci ildə Romada 160 ölkənin diplomatik nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən konfransda yaradılan Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsidir. BMT Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi yaradan Roma Nizamnaməsi kimi tanınan müqaviləni qəbul etdi. 124 ölkə tərəfindən ratifikasiya olunmuş Roma Statutuna əsasən fəaliyyət göstərən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi (ICC) beynəlxalq səviyyədə törədilmiş cinayətlərə görə məsuliyyət daşıyanların məsuliyyətə cəlb olunmasını təmin edir.

BCM-in yurisdiksiyası beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində və beynəlxalq xarakterli cinayətlərə qarşı mübarizədə dövlətlər arasında əməkdaşlıqda mühüm hadisədir. Təsdiq edilmiş Əsasnaməyə uyğun olaraq, 5-ci maddədə [8, s.4] məhkəmənin yurisdiksiyasına aid edilən səlahiyyətlərə aşağıdakı kimi cinayətlərin daxil edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir:

- a) soyqırım cinayəti;
- b) insanlığa qarşı cinayət;
- c) hərbi cinayətlər;
- d) təcavüz cinayətləri.

Belə ki, 5-ci maddəyə əsasən Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi bu Statunun qüvvəyə minmə-

sindən sonra törədilmiş təcavüz cinayətləri üzrə yurisdiksiyaya malikdir. Bundan əlavə, Məhkəmə təcavüz cinayəti qəbul edildiyi andan onun yurisdiksiyasını BMT-nin bu tərifin məzmununa uyğun olaraq həyata keçirir (5-ci maddənin 2-ci bəndi).

Bu baxımdan Azərbaycan sözügedən təcavüz cinayətlərini davam edən cinayətlər kimi təsnifləşdirməli və bu halda konkret məsuliyyət məsələsini nəzərdən keçirməlidir.

BCM konkret cinayət işlərinə baxır. Təcavüz halında bu, dövlət başçısına aid olan məsələ olacaq. Və burada dövlətin cinayəti ilə fərdin cinayəti arasında fərq qoymaq çox çətindir. BMT Nizamnaməsinin 39-cu maddəsinə əsasən təcavüz aktı Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən təsnif edilir. Konkret təcavüz işinin BCM tərəfindən baxılmasından əvvəl Təhlükəsizlik Şurasının bu aktı təcavüz kimi qiymətləndirən qərarı olmalıdır.

BCM milli məhkəmələri əvəz etmir, əksinə onları tamamlayır və başqa cür ola da bilməz. Dövlət başçıları bu və ya digər qərar qəbul edərkən beynəlxalq cinayət ədalətinin mövcud olması və etdikləri əmələ görə dövlətlərin beynəlxalq məsuliyyəti baxımından bu yükü dövlətin üzərinə ataraq dövlət başçıları kimi deyil, cinayət prosesində şəxsən məsuliyyətə cəlb oluna biləcəkləri barədə düşünməlidirlər.

Bütün bunlar Azərbaycanın Roma Statutuna qoşulmasının və Ermənistanın təcavüzkar kimi tanınmasını tələb etməsinin məqsədəuyğunluğundan xəbər verir.

Ərazisində cinayət baş vermiş dövlət Nizamnamənin iştirakçısı deyilsə və ya belə dövlətin vətəndaşları ağır cinayətlərdə şübhəli bilinirlərsə, cinayət təqibinin başlanması mandatı BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən verilə bilər. Bundan əlavə, öz ərazisində törədilmiş cinayətin araşdırılmasında maraqlı olan BCM-in üzvü olmayan dövlətlər xüsusi bəyannamə ilə həmin cinayətlə bağlı məhkəmənin yurisdiksiyasını tanıya bilərlər.

Ermənistanın Azərbaycana vurduğu ziyanı görə məsuliyyət daşımalarının aydın beynəlxalq hüquqi əsası var. Günahı etiraf etmək və təzminat ödəmək öhdəliyini yerinə yetirmək ədalətin bərpası və uzunmüddətli sülhün bərqərar olması istiqamətində mühüm addımlardır. Beynəlxalq ictimaiyyət bu məqsədlərə nail olmağa kömək etməlidir və təzminatların hüquqi mexanizmləri sülh və regionun gələcəyi ilə bağlı danışıqların əsas elementinə çevrilə bilər.

Beləliklə, belə bir qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycana dəymiş maddi və mənəvi zərərin ödənilməsi probleminin həlli vacib aspektlərdən biridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Доклад Комиссии международного права о работе ее пятьдесят третьей сессии. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/ 56/ 82 о 12 декабря 2001 года Нью-Йорк: ООН, 2002.
2. Permanent Court of International Justice, Factory at Chorzow (Claim for Indemnity) case (Germany v. Poland #17, 1928, P.29.
3. Краткое изложение решений консультативных заключений и постановлений Международного суда 1997-2002 годы. ООН. Нью-Йорк, 2006 год, Решение от 25 сентября 1997 года, 107, с.1.
4. Броунли Я. Международное право. Книга вторая. Пер. с англ. под ред. Г.И.Тункина. М.,1977. с.117.
5. Васильенко В.А., Давид В. Механизм охраны международного правопорядка. Брно, 1986, с.227.
6. Бирюков П.Н. Международное право. М.,2001. с.104.
7. Курс международного права. В семи томах. Т.3. отв. ред. Ушаков Н.А. М., 1990, с.240.
8. Римский статут Международного уголовного суда. с.4. В.Заключительный акт Дипломатической конференции полномочных представителей под эгидой ООН по учреждению Международного уголовного суда.

Zaur BAĞIROV

ФОРМЫ ВОЗМЕЩЕНИЯ УЩЕРБА В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ**РЕЗЮМЕ**

В данной статье рассматриваются важнейшие вопросы международно-правовой ответственности государств-формы ответственности и возмещение ущерба. Также автор анализирует правовые аспекты возмещения ущерба, причиненного Азербайджану в результате оккупации Армении.

Ключевые слова: возмещение ущерба, репарация, сатисфакция, реституция, компенсация

Zaur BAĞIROV

FORMS OF DAMAGES IN INTERNATIONAL LAW**SUMMARY**

In this article, the most important issues of international legal responsibility of the state-forms of responsibility and compensation of damage are considered. Also, the author analyzes the legal aspects of compensation for damage caused to Azerbaijan as a result of the occupation of Armenia.

Key words: reparation, satisfaction, restitution, compensation.